

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

1909 ADANA ERMENİ OLAYLARININ HALEP VİLAYETİNE ETKİSİ: KIRIKHAN ÖRNEĞİ THE INFLUENCE OF THE 1909 ARMENIAN EVENTS IN ADANA ON THE PROVINCE OF ALEPPO: KIRIKHAN EXAMPLE

Aydın EFE*

Öz

Bu çalışmada, 1909 Adana Ermeni Olaylarının çevreye etkisi sonucu ortaya çıkan karışıklıkların Kırıkhan'daki etkileri incelenmiştir. Adana Ermeni Olayları, 14 Nisan 1909 tarihinde başlamıştır. Adana'da on gün kadar aralıksız süren olaylar kısa sürede çevre vilayetlere bağlı yerleşim yerlerinde de etkisini göstermiştir.

O tarihlerde, Halep vilayetine bağlı Belen kazasının bir köyü olan Kırıkhan'daki olaylar Adana'dakilerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Adana olaylarından dört gün sonra başlamış, yağmalama, yakma, öldürme, ırza tasallut vs. gibi olaylarla devam etmiştir. Bölgede meydana gelen olayları bastırmak için gönderilen takviye birliklerin yanı sıra suçluların sorumluların bulunması ve cezalandırılması için Divan-ı Harp mahkemesi teşkil edilmiştir. Olaylarla ilgili haklarında iddialar olan kimseler bu mahkemelerde yargılanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Adana Ermeni Olayları, Kırıkhan, Divan-ı Harp, Ermeni, Adana.

Abstract

In this study the influence of the upheavals was analysed, which emerged as a result of the impact of the 1909 Armenian Events in Adana upon the area respected, on Kırıkhan. The Armenian Events of Adana began on 14 April 1909. The events which continued for ten days uninterruptedly, soon took its effect in the settlements attached to the surrounding provinces.

The events in Kırıkhan, at that time a village of the Belen district attached to the Province of Aleppo, emerged with the influence of those witnessed in Adana. The event commenced after those in Adana and continued with events such as raid, burning, killing, raping. Besides the reinforcements sent to suppress the events that emerged in the area the Court Martial was established to search and punish those who are responsible and guilty. The people who had allegations about the events were judged in these courts.

Keywords: The Armenian Events in Adana, Kırıkhan, Court Martial, Armenian, Adana.

Giriş

"İster Müslüman ister Ermeni olsun, olaylara karışanlara hak ettikleri cezaları vermek istiyordum"¹ ifadesi dönemin Hariciye nazırı Talat² Paşa'nın hatıratından genellikle "Adana Ermeni Olayları"³ diye bilinen vaka üzerine yazdıkları arasından alınmıştır. Bu ifade esasında ister Ermeniler, ister Müslümanlar tarafından çıkarılmış olsun, devletin yaklaşımının olayların yatıştırılması ve sorumluların bulunup yargılanması yönünde olduğuna bir işarettir. Ermeni ve Türk tarih yazımlarının Ermeni-Müslüman çatışmasını içeren olayları ele alırken tarafgirlik konusunda oldukça hazır oldukları görülmektedir. Daha doğrusu Ermeniler "soykırım" tezini tescil ettirebilmek için onlarca yıl içinde olup biten olayları, tehcir olgusuna indirgeyerek iddialarını temellendirme çabasında olmuşlardır. Türk tarihçileri ise dünya kamuoyunda uzun süre gündem oluşturan Ermeni tezlerini savunma refleksiyle çürütmeye çalışmışlardır. Burada iddiaları, meşruiyetini tarihsel gerçekliğin dışında arayan bir saldırı biçimi olarak düşünebiliriz. Paradoksal bir şekilde savunma da

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹Talat Paşa'nın Anıları, Haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2011, s. 18-19.

²Asıl ismi Mehmet Talat'tır. 1874 tarihinde Edirne'de doğdu. 15 Mart 1921 tarihinde Berlin'de bir Ermeni tarafından vurularak öldürüldü. Bu bilgi ve hatıraları için bkn. *Talat Paşa'nın Anıları*, s. 4-8. Talat Paşa'nın doğum tarihi başka bir eserde 1876 (1292) olarak gösterilmektedir. Babasının adı Ahmet, annesinin adı Hüzmüz'dür Ölüm tarihi diğer eserde gösterildiği gibidir (Tevfik Çavdar, *Talat Paşa*, TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 9, 491). Son sadrazamlardan olduğu ve 1874 yılında Edirne'de doğduğu, Berlin'de Bogomon Tayleryan tarafından 15 Mart 1921 tarihinde öldürüldüğü konusunda bkn. Dr. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1992, s. 404-406.

³ Adana Ermeni Olayları konusunda bilgi veren epeyce eser vardır. Bunlardan bazıları için bkn. Çalyan Karabet, *Adana Vak'ası ve Mesulleri*, Dersaadet 1325; Mehmed Asaf, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları*, Yayına Haz. İsmet Parmaksızoğlu, TTK Yay., Ankara 2002; Yusuf Sarıay- Recep Karacakaya, *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012; Salâhi R. Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)*, TTK Yay., Ankara 2014; Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, c. 1, SRT Yay., Ankara 2015; İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, ATASE Yay., Ankara 1984; Arsen Avagyan-Gaidz F. Minassian, *Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev. Ludmilla Denisenko-Mutlucan Şahan, Aras Yay., İstanbul 2013; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, TTK Yay., Ankara 1983; Süleyman Kâni İrtem, *Ermeni Meselesinin İçyüzü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 2004; *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1909-1916)*, c. III, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2009.

bu taarruzun tarihsel gerçekliğe tekabül etmeyen yapısından etkilenmiştir. Hıristiyan-Müslüman veya Ermeni-Türk arasında karşıtlık üzerinden yaşanan hadiseler sonrasında ortaya atılan iddialar, dönemin devlet adamları tarafından daha makul düzeyde ve sorumluların tespit edileceği muhakeme üzerine kurgulanmış olmasına rağmen bugün olayları anlamlandırma çabaları dünkü çatışmaları bugüne yansıtan politik dile kurban edilmiştir. Ermenilerin akıbetinin önde gelen sorumlularından sayılan Talat Paşa yargısız infaza kurban edilmiştir, fakat kendisinden yukarıda yaptığımız alıntı onun Ermeni-Müslüman çatışmasında arzu ettiğinin adil yargılama olduğuna dair bir ipucunu göstermektedir.

Bu çalışmanın konusu Adana Ermeni Olaylarının yansıması olarak gördüğümüz, fakat literatürde konu edilmemiş olan Kırıkhan'da yaşananlar üzerinedir. Daha doğrusu burada yaşananların neticesinde ortaya çıkan bir yargılamaya dikkat çekmektir. Adana olayları ve bu olaylarla bağlantılı olarak çevresinde meydana gelen hadiseler üzerine niceliksel açıdan kayda değer yayın olduğu söylenebilir, fakat Adana olayları incelenirken özellikle Ermenilerin diğer bölgelere göre nispeten nüfuslarının fazla olduğu yakın çevre veya olayların sıkça rastlandığı yerlerdeki etkileri dikkate alınmıştır. Halep vilayeti dâhilinde henüz karye konumunda bulunan Kırıkhan'da, Adana Ermeni olaylarının yansımasının tabii olarak az görülmesi beklenir. Antakya ve İskenderun gibi farklı din, mezhep ve etnik grupların birlikte yaşama tecrübesinin tarihsel temellerini bir medeniyet tasavvuru potası içinde eritebilmiş merkezlerin çevresinde bulunan Kırıkhan'ın, bu etkiden uzak kalması beklenirdi; fakat artçı deprem gibi merkezden çevreye yayılan olaylar, esasında onlarca yılın biriktirdiği gerginliklerin patlaması şeklinde görülmüyordu. Bölgenin yerli unsurları arasında uzun zaman öncesinden beri gerginlikleri besleyen meseleler, provoke edici münferit hadiselerle toplumsal histeriye dönüşebiliyordu. Olaylar, oluş biçimleri, tarafları ve olayların önde gelen aktörleriyle ilgili olarak muhakeme sırasında ortaya atılan iddialar, trajediyle sonuçlanan toplumsal histeriyi yeniden bilinen ve bilinmeyen aktörleri üzerinden bireyselleştirmenin göstergesiydi. Kırıkhan yargılamaları da bunun dikkat çekici örneklerindedir. Aşağıda olayların başlaması, oluş biçimi ve Kırıkhan yargılamalarıyla devam eden süreç ortaya konulacaktır.

Adana Ermeni Olayları

Tarih metinlerine genellikle "Adana Ermeni Olayları" şeklinde geçen olaylar "31 Mart Vak'ası"ndan bir gün sonra, 14 Nisan 1909 tarihinde başlayarak on gün boyunca devam eden olaylar zinciridir. Bu olayların birinci devresini Adana, Tarsus, Erzin, Misis, Dört Yol ve çevresinde patlak veren olaylar oluşturur ki üç gün boyunca sürmüştür. İkinci devre ise sadece Adana'da 25 Nisan'da meydana gelen olayları içerir.⁴ Adana'da meydana gelen bu olaylar döneminde "Adana Vak'ası"⁵, Adana Ayaklanması, 'İğtişâş'⁶ olayı⁷, hazin vaka⁸, Adana Hadise-i Müellimesi⁹ gibi adlarla anılmıştır.¹⁰

Olayların birinci devresinde Türkler ve Ermeniler birbiriyle karşılıklı olarak çatışmaya girmişlerdir. Adana'ya Ağustos 1909¹¹ tarihinde vali olarak gönderilen Cemal¹² Bey'in ifadesine göre olayları 14 Nisan'da, Monseryör Muşeg¹³'in emriyle hareket eden Ermeniler başlatmıştır. Cemal Bey bu durumu şu şekilde özetlemektedir: "Adana, Tarsus, Hamidiye¹⁴, Misis¹⁵, Erzin, Dört Yol, Azizli hülâsa Ermenilerin çokluk

⁴ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2011, c. 4, s. 515; Kemal Çiçek, "Adana Olayları Hakkında Bildiklerimiz Bilmediklerimiz", *1909 Adana Olayları/Makaleler*, TTK Yay., Ankara 2011, s. 7; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2013, s. 39.

⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, c. 4, s. 515;

⁶ BOA, DH. MKT, 2862/24.

⁷ Taha Toros, *Ali Münif Bey'in Hâtıraları*, İsis Yayıncılık Ltd., İstanbul 1996, s. 46.

⁸ İstanbul Hükümeti ve Mebusan Meclisi, Adana Olaylarına "Hazin Vaka" adını vermişlerdir (Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul 1961, s. 54).

⁹ BOA, DH. MUI. 30/1-21.

¹⁰ Kemal Çiçek, "Adana Olayları Hakkında", s. 7.

¹¹ 1 Ağustos 1909 tarihinde atandığı konusunda bkn. Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, TTK Yay., Ankara 2008, s. 70; Cemal Paşa hatıratında Ağustos ortalarında atandığını belirtmektedir (Cemal Paşa, *Hatıratı (1913-1922)*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul 2012, s. 344). Cemal Paşa'nın Ağustos ortalarında atandım demesinin sebebi, 13 Ağustos 1909 tarihinde Hıdiviye Kumpanyasının Mınye vapuruyla Dersaadet'ten hareket etmesi gösterilebilir (BOA, DH. MKT, 2899/23 ve *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyânları (1909-1916)*, c. IV, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2009, s. 80 ve 318). Cemal Paşa'nın 2 Ağustos 1909 tarihinde atandığına dair belge için bkn. BOA, DH. MKT, 2892/34; Bu belgenin günümüz harfleri ve orijinal hali için bkn. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyânları (1909-1916)*, c. IV, s. 76-77 ve 313. Ayrıca Adana valisi Cemal Paşa'nın Adana Olayları esnasındaki tutumu konusunda bkn. Nevzat Artuç, "1909 Adana Olayları Sonrasında Cemal Paşa'nın Tutumu ve Yaraları Sarma Çabaları", *1909 Adana Olayları/Makaleler*, TTK Yay., Ankara 2011, 267-281.

¹² Cemal Bey, 6 Mayıs 1872'de Midilli'de doğmuştur. 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te öldürülmüştür (Artuç, *Cemal Paşa*, s. 4, 385).

¹³ Olaylar esnasında, Meclis-i Mebusan'da, Adana mebusu olan Ali Münif Bey'in Muşeg hakkındaki düşünceleri şöyledir: "Papaz Muşeg Efendi, Adana'nın nâfiz Ermenilerinden biri olup tam bir komiteci idi. İğtişâşın sonra Mısır'a gitmiştir. Mütarekeden sonra Adana'nın Fransızlar tarafından işgali üzerine yeniden Adana'ya gelmek istemişse de Fransız makamları kendisini Kilikya dışına çıkarmışlardır (Taha Toros, *Ali Münif Bey'in Hâtıraları*, s. 51)". Muşeg Efendi'nin ismi Muşih (*Tasvir-i Efkâr*, No: 8, 7 Haziran 1909) ve Muşig şeklinde de geçmektedir (*Tasvir-i Efkâr*, No: 15, 14 Haziran 1909).

¹⁴ Bugün Ceyhan.

¹⁵ Bugün Yakapınar.

olduğu her yerde öyle müthiş katliamlar başlamıştır ki bunların ayrıntılarını okumak insanı cidden nefretler içinde bırakır.”¹⁶

Adana’da ortaya çıkan olayların duyulması üzerine İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Rusya, Almanya ve ABD donanmaları, sadece kendi vatandaşlarının can güvenliğini sağlamak amacıyla Mersin limanına demirlediler ve Ermenilerin beklentilerini ise boşa çıkardılar.¹⁷ Bölgedeki Ermeniler muhayyel bir beklentinin içindeydiler. Bu beklentiye göre Mersin limanına demirleyen gemilerdeki askerler,tarihsel Kilikya Ermeni Krallığı’nın yeniden kurulmasında yardımcı olacaktı. Bölgedeki Ermenilerin bu beklentisi gerçekleşme de Mersin limanında demirleyen gemiler, çatışma konusunda oldukça arzulu görünen Ermeniler için cesaret kaynağıydı.¹⁸Adana’da meydana gelen olayların büyümesi üzerine Şeyhülislam Efendi, Adana müftüsü aracılığıyla Müslümanlara ve Ermeni Patrik kaymakamı Ohannes Efendi de Adana Murahhasasına olayların sonlandırılmasını isteyen yazılar kaleme aldılar.¹⁹ Şeyhülislam, müftüye gönderdiği yazıda “katliamın şeriata ve insan hukukuna aykırı olduğunu” belirtmekteydi. Ohannes Efendi ise yazısında “çarpışmalara son verilmesini ve özgürlüğün egemen olduğu bir evrede anayasaya karşı bu tür davranışlardan ötürü” hayretini ifade etmekteydi.²⁰

Olayların büyümesi üzerine Adana vilayetinde örfi idare ilan edildi. Olayların Maraş ve Antakya civarını da etkilemesinden dolayı Adana Kuvve-i Mürettebe Kumandanlığı tarafından Adana’da oluşturulan örfi idarenin Maraş ve Antakya’yı da kapsamı gerektiği belirtildi. Ayrıca Harbiye Nezareti ile Hareket Ordusu Kumandanlığı da bu konudaki benzer kanaatlerini Sadaret’e sundular. Maraş ve Antakya havalisinde asayişin sağlanması ve olaylarda parmağı olanların cezalandırılması için 82. Alayın 2. Taburu İskenderun’dan Maraş’a sevk edildi. Mersin’de vapurlarda bulunan Konya ve Karaman taburları, Maraş ve Antakya’ya gönderildi. Bu taburların bölgeye gelmelerinin ardından, ilan edilen örfi idareyle birlikte Divan-ı Harp teşkili konuları Harbiye Nezaretine bildirilmiştir. Bu konu Sadaret’ten yazılan emir ile Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri ile birinci, ikinci ve üçüncü ordu müfettişi ve Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa’ya bildirilmiştir(20 Mayıs 1909).²¹

Adana olaylarına bağlı olarak Halep vilayeti dâhilinde çıkan olayların 16 Mayıs’ta nispeten azaldığı ve asayişin kısmen sağlandığı görülmektedir.²² Antakya ve Maraş çevresindeki olaylara karışanları yargılamak üzere, 20 Mayıs 1909 (7 Mayıs 1325) tarihli Sadaret tezkiresi ve 23 Mayıs 1909 (10 Mayıs 1325) tarihli irade ile Maraş ve Antakya ile sınırlı olmak üzere idare-i örfiye ilanına karar verilip Divan-ı Harp teşkil edildi.²³

Olayların Kırıkhan’a Sıçraması

Bazı yerleşim yerleri her ne kadar idari olarak ayrı vilayetlerin sınırları dâhilinde olsalar da, bir merkezde çıkan olaylar,meskûnlarınnetnisite, mezhep din vs. gibi özelliklerine bağlı olarak diğer vilayetlerin bünyesindeki unsurlara da kolaylıkla sıçrayabiliyordu. Mesela Antakya ile Dört Yol arası bölge idari bağıllık olarak farklı birimlerin varlığına rağmen, Adana vilayeti ile Halep vilayetinin ortak nüfuz alanı olarak değerlendirilebilir. Şüphesiz demografik yapı bu durumun belirleyenlerinden biridir. Bu demografik yapı on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde zaman zaman isyan ve beraberinde çatışma ve mukateleyi kolaylaştıran faktörlerin başında gelir. Bölgede ister Müslüman, ister gayri Müslim olsun halkın silahlanmış olması da faktörler arasındadır. Olaylar patlak verdiği sırada Halep vilayetinde hem Müslümanların hem de Ermenilerin silahlanmış olmaları olayların boyutunun genişlemesi endişesini arttırmıştır. Doğabilecek problemleri önceden tahmin eden Halep’teki idareciler “asayiş-i lâzıme icrasıyla her iki tarafa da kendilerine tecavüz vuku’ bulmadıkça hiç kimseye taarruz etmeyeceklerine dair” yemin ettirmişlerdi.²⁴Fakat bu yemin

¹⁶ Cemal Paşa, *Hatrât (1913-1922)*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Dün Bugün Yarın Yay., İstanbul 2012, s. 348.

¹⁷Nejla Günay, “1909 Olaylarının Adana Çevresindeki Yansımaları ve Yargılamalar”, *1909 Adana Olayları / Makaleler*, TTK Yay., Ankara 2011, s. 292.

¹⁸*Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, Haz. Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal, TTK Yay., Ankara 1996, s. 85; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul 1987, s. 551; Nejla Günay, “1909 Olaylarının Adana”, s. 292.

¹⁹Nejla Günay, “1909 Olaylarının Adana”, s. 292.

²⁰Salâhi R. Sonyel, “İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)”, *Belleten*, c. LI, S. 201, TTK Yay., Ankara 1996, s. 1273; Seda Bayındır, *Adana Ermeni İsyanı (1909)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 38; Ahmet Erdoğan, *Belgelerle II. Meşrutiyet’ten Tehcir’e Adana Ermeni Olayları Günlüğü*, Gençlik Kitabevi Yay., Adana 2011, s. 38; Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Tutumu (1878-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 381.

²¹ BOA, BEO. 3554-266482; Adana vilayetinde ilan edilen Örfi İdarenin güvenlik sebebiyle Maraş ve Antakya’yı kapsamı hakkında ayrıca bkn. Seda Bayındır Uluskan, “Adana Olayları Sırasında Alınan Asayiş Tedbirleri ve Olayın Meclisteki Yankıları”, *1909 Adana Olayları/Makaleler*, TTK Yay., Ankara 2011, s. 238.

²²*Takvim-i Vekayi*, 3 Mayıs 1325.

²³ BOA, DH. MUİ, 2/1-11.

²⁴Nejla Günay, “1909 Adana Olaylarının Maraş’taki Yansımaları ve Maraş Divan-ı Harbi Örfisinin Yargılamaları”, *Ermeni Araştırmaları*, 2008, S. 29, s. 92.

daha sonra ortaya çıkan ve mahkeme kayıtlarına yansıyan şekliyle zaten tarafların kendisini haklı çıkaracak şekilde yorumlanmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi Adana'da 14 Nisan 1909 tarihinde Ermeniler ile Müslümanlar arasında başlayan hadiseler kısa bir süre içerisinde çevreye yayılarak Mersin, Tarsus, Payas, İskenderun ve Dörtöyol'a sıçramıştı. Kırıkhan ve Antakya'da etkisi ise daha sonra görülmüştür.²⁵O dönemde Halep Vilayetine tabi Belen (Beylân) kazası köylerinden olan Kırıkhan'da bu olaylar zincirine dâhil edebileceğimiz ilk olay, 18 Nisan 1909 (5 Nisan 1325) tarihinde meydana geldi.²⁶ Bu olaylarda birçok kişi katledildi, bir kısmının haneleri yağmalandı, eşya ve malları gasp edildi. Buradaki olaylarda bazı Müslümanların pervasızca davranışları dikkat çekerken, Ermenilerinde buna mukabil hareket ettikleri görülmektedir.

Bu olayların içerisinde Begos oğlu Altıparmak'ın oğlu ile birlikte katledilmesi ve kızının kaçırılması olayı neticesindeki mahkeme oldukça dikkat çekicidir. Daha önce geçtiği şekliyle Talat Paşa'nın suçu hangi taraf işlerse işlesin, yargılanmasını arzu etmesiyle örtüşmektedir. Altıparmak,Belen'in Humar Mahallesi sakinlerindedir. Geçici olarak Kırıkhan'da oğlu İshak ile birlikte ikamet etmekteyken, ardı ardına gelen olayların kurbanı olmuşlardır; katledilmişler, malları yağmalanmıştır. Kızı Lusya'nın ise ırzına geçilmiş, kaçırılmış ve Sivas vilayetine tabi Darende* kazasının Yenice köyüne götürülmüştür. Bu durum, Belen kaymakamlığına bildirilince, Sivas vilayetiyle iletişime geçilerekLusya'nın Belen'e getirilmesi kararlaştırılmıştır. Yapılan tahkikat neticesinde Yenice Köyünden bazı şahısların bu olaya karıştıkları belirlenmiştir. Yenice Köyünden olan "İmam oğlu Mustafa, Deli Çorap oğlu Mehmet Ali, İbiş oğlu Hasan, Tavşan oğlu Ömer, Göksenoğlu Ömer ve Hasan oğlu Abdullatif" inçerçilik yaptıkları ve Amik Ovasında dolaştıkları sırada bu olaya karıştıkları anlaşılmıştır. Olaylara karışanlar arasındanİmam oğlu Mustafa maktul Begos oğlu Altıparmak'ın kızı Lusya'yı Müslümanlaştırmış ve evlenmiştir. Mahkemenin seyrinde kızın başına gelenler dikkatle tetkik edilmiştir.²⁷

Kırıkhan'daki olaylarda yerel Türkmen ve Kürt aşiretlerinin de Ermenilere karşı saldırılarda bulunduğu anlaşılmaktadır.Hükümet,Halep valiliğinden bu saldırılar hakkında bilgi istemiştir. Bunun üzerine Halep valisi Reşid Paşa tarafından verilen cevap, olayın boyutlarını ortaya koymuştur. Reşid Paşa kendi bölgesinde çıkan olayları, Adana olaylarının çevredeki etkileriyle bağdaştırmıştır. Paşa'ya göre Kozan, Osmaniye ve Dörtöyol taraflarında Ermenilerin, Müslümanlara saldırımları üzerine civardaki aşiretler de, Kırıkhan'da Ermenilere saldırı düzenlemişlerdir (19 Nisan 1909/6 Nisan 1325). Ermenilerin mukabelede bulanmasıyla iki taraftan birkaç ölü ve yaralı olmuştur. Halep ve Belen'den gönderilen askerlerle olaylar yatıştırılmıştır. Ermenilerden kadın ve erkek yüz kırk iki kişi,Mursal-zâde Mustafa Paşa'nın konağında birkaç gün misafir edildikten sonra kaza merkezine gönderilmişlerdir. Hem Müslümanların hem de Ermenilerin hane ve dükkânları zarar görmüş, iki yüz kadar asker ve jandarma ile olaylar yatıştırılmış, yağmalanan mallar sahiplerine teslim edilmiştir.²⁸

Olaylar bunlarla kalmamıştır. Halep vilayeti dâhilindeki diğer yerlere de sıçramıştır. Halep valisi, 27 Nisan 1909 tarihinde Sadaret'e gönderdiği yazıda;"meydana gelen üzücü olaylardan dolayı, Kırıkhan'dan Belen'e ve Keseb'den Lazkiye'ye, Adana'nın Bahçe kasabasından Maraş'ın köylerine giden Ermenilerin çoğunun hanelerinin yandığını,eşyalarının yağma edildiğini,bu insanları aç ve çıplak halde bırakmanın uygun olmayacağını, bunların kendi geçimlerini sağlayana kadar iaşelerinin karşılanması için hükümetten yardım ve para tahsisi yapılmasını" istemiştir.²⁹Kırıkhan'daki olaylar üzerine Belen Ermeni ruhani reisleri, Ermeni Katolik Patrikhanesi'ne içerik olarak Halep valisinin yazısıyla benzerlik arz eden bir telgraf çekmişlerdir. Telgrafta "Kırıkhan ve civarı kurasından birçok nüfus katli, haneleri ihrâk, emvâl, eşya ve hayvanları gasb ve bir hayli nüfusun da esir edildiği" belirtilmektedir.

Ermeni Katolik Patrikhanesi'nin, bu hususları Dâhiliye Nezaretine resmi olarak bildirmesi üzerine, Dâhiliye Nezareti, 6 Mayıs 1909 tarihinde Halep vilayetine bir telgraf çekerek "bu olaylar karşısında ne yapıldığı, olayları tahkik edecek memurun görevlendirilip görevlendirilmediği, esirlerin kurtarılması ve gasp edilen malların sahiplerine iadesi hususunda neler yapıldığı, geçici olarak muhtaç durumda bulunan ahaliye ne gibi yardımda bulunulduğu" gibi sorular sormuştur.³⁰

Sadaret makamından Halep vilayetine tarihinde çekilen şifreli telgrafta "Türkmenler ile Kürtlerin

²⁵Nejla Günay, "1909 Olaylarının Adana", s. 293.

²⁶ BOA, İ. AS. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Askeri), 93-30; BOA, DH. MÜ. (Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi), 31-1/10. Belgede ayrıca Belen'in Adana vilayetine bağlı olduğu yazsa da bu doğru değildir.

* Bugün Malatya'nın bir ilçesidir.

²⁷ BOA, İ. AS. 93-30.

²⁸ DH. MÜ., 2-1/3'ten aktaran Nejla Günay, 1909 Maraş'ta Ermeni Olayları, Ukde Yay., Kahramanmaraş 2009, s. 49. Nejla Günay, belgede geçen Kırıkhan karyesini 'Ferikhan', Mursal-zâde'yi ise 'Mersilzâde' şeklinde okumuştur. Belgenin orijinaleri kitabın ek kısmındadır (s. 93-94). Ayrıca bkn. Nejla Günay, "1909 Adana Olaylarının Maraş'taki Yansımaları", s. 92.

²⁹ BOA, BEO, 3528-269355; Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Ermeni Olayları, c. I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.,Ankara 2010, s. 41-42 ve 305; Seda Bayındır, Adana Ermeni, s. 59; Ahmet Erdoğan, Adana Ermeni Olayları Günlüğü, s. 52.

³⁰ BOA, DH. MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi), 2805-9.

hangi mahalden oldukları ve seri olarak etkisiz hale getirilmeleri, adliyeye teslim edilmeleri ve Antakya ve havalisinde nüfus katli ve yağmaya karışan eşkiyanın yakalanması, Adana Hadisesi'ne iştirak edenlerin muhakemeleri için İstanbul'da bir Divan-ı Harb-i Örfi oluşturulduğundan Halep'te de olaylara karışanların mezkûr Divan-ı Harb'de muhakeme edilmeleri" konusuna dikkat çekilmiştir (9 Mayıs 1909).³¹

Merkezi hükümetle yazışmaları sürdüren Halep Ermeni murahhası, Sadarete bir telgraf çekmiş ve bu telgrafta; örfi idarenin kurulması, olaylarda ön ayak olanlar ile katillerin Dersaadet'te olduğu gibi ibret için idam edilmelerini istemiştir (15 Mayıs 1909). Örfi idare heyeti oluşana kadar yağma edilen malların geri alınması, kocaları ve velileri katledilen, zorla İslam yapıp nikâh kıyılan dulve kızların vakit geçirilmeyerek geri verilmesi de, beklentileriarasındaydı. 16 Mayısta Dâhiliye Nezaretine ulaşan telgraf üzerine Dâhiliye Nezareti iki gün sonra Halep Vilayetinden olayların tahkik edilerek neticesinin nezarete bildirilmesini istemiştir.³²

Bu olaylarla ilgili yazışmalarda kaçırılan Ermeni kızı Lusya'ya dair olanlar dikkat çeker. Daha önce Lusya'nın bulunması ve geri getirilmesiyle ilgili yapılan talepler üzerine kaçırıldığı bölgenin Darende Ermeni Kilisesi papazı Ohannes, 17 Mayıs 1909 tarihinde Ermeni Patrikhanesi'ne bir telgraf çekti. Telgrafında, "Halep vilayetinde Kırıkhan'dan Kuloğlu Begos kızının on gün önce Darende'nin Yenice Köyüne götürüldüğünü, dün resmi istekte bulunulmasına rağmen, kızın kendilerine teslim edilmediğini" belirtmiştir. Problemin çözülmesi için Dâhiliye Nezaretiyle yazışmalar devam etmiştir.³³ Kırıkhan'da meydana gelen olaylar esnasında, bu havalide, çerçilik yapan Mustafa adındaki şahıs tarafından Darende'nin Yenice köyüne götürülen Lusya ismindeki Ermeni kızı, yapılan yazışmalar üzerine, Mustafa ile beraber vilayet merkezine getirildi. Adliye ve Mezâhib Nezareti Nazırı Mahmud Esad tarafından, 1 Haziran 1909 tarihinde, Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıda, bu konu ile alakalı bilgiler mevcuttur. Burada yapılan sorgulamada Lusya "rızasıyla İslam olduğunu ve Mustafa ile evlendiğini, hiçbir suretle baskı altında bulunmadığını, Ermeniliği kabul etmeyeceğini" beyan etmiştir. Bu ifadeyi Ermeni murahhasası olan papaz, beğenmeyerek, bu ifadenin vaktiyle yaşamış olduğu travmadandolayı olduğunu belirterek Lusya'nın birkaç gün bir Hıristiyan'ın veya Sivas vali muavini Cercis Efendi'nin hanesine gönderilmesi teklifinde bulunmuştur. Bu teklifin, Ermenilerin geceleyin haneyi basarak kızı kaçırmaları ihtimaline karşı Lusya'nın bir Ermeni kadın refakatinde Hükümet Dairesinde bir odada misafir edilmesi şeklinde kabul edilmesi uygun görüldü.

Adliye nazırı Mahmud Esad'ın yazısı üzerine Dâhiliye Nezareti'nden 5 Haziran 1909 tarihinde Sivas vilayetine telgraf çekilerek "Lusya'nın nikâhtan evvel ihtidada bulunmadığını, murahhasalığın isteklerinin uygun görülmemesine rağmen bir Ermeni kadın refakatinde ve Hükümet Dairesinde muhafaza ile resmi muameleden sonra kocasına tesliminin münasip olduğu" bildirildi. Ayrıca Adana ve havalisinden, bu mahalle gelenlerin, ihtida arzusunda bulunan Ermenilerin memleketlerinden ayrılma sebepleri hakkında resmi görüşmeler yapıldıktan sonra ihtida isteklerinin yerine getirilmesi konusunda da telgrafta direktifler de vardır. Murahhasa efendi ise bu konuda Patrikhaneden cevap almadan görüş beyan edemeyeceğini bildirdi.³⁴

Divan-ı Harb Kurulması ve Yargulamalar

Problemlerin büyümesi merkez ve taşra idaresi arasındaki yazışmaları hızlandırırken, hızlandırılması istenilen şeylerden birisi de Divan-ı Harb-i'nin bir an önce teşkil edilmesiydi. Antakya ve Maraş çevresindeki olaylara karışanları yargulamak üzere, 20 Mayıs 1909 (7 Mayıs 1325) tarihli Sadaret tezkiresi ve 23 Mayıs 1909 (10 Mayıs 1325) tarihli irade ile Maraş ve Antakya'ya münhasır olmak üzere idare-i örfiye ilanına karar verilip Divan-ı Harp teşkil edildi.³⁵

Halep valisi Reşid Paşa imzasıyla 26 Mayıs 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir telgraf çekilerek Maraş ve Antakya'da teşkil edilecek Divan-ı Harbi için zabıtların bir an evvel tayin edilmesi ve kuruluşun hızlandırılması istenilmiştir. Dâhiliye Nazırı Ferit, bu telgrafı, 29 Mayıs 1909 tarihinde, Sadaret'e havale ederek Harbiye Nezaretine de bu konuda bilgi verilmesini arzu etti. Bu arada Harbiye Nezareti, 30 Mayıs 1909 tarihinde, Sadaret'e yazarak Maraş için İskenderun Redif Alayı Kaymakamı Sadık Bey'in, Antakya için de Şam'da bulunan kaymakam Tahsin Bey'in Divan-ı Harp reisliğine görevlendirildiğini bildirmektedir. Dâhiliye Nezareti, 2 Haziran 1909 tarihinde, Halep vilayetini, Divan-ı Harp teşkili ve atamalar hususunda bilgilendirdi.³⁶

Daha sonra Antakya'da Divan-ı Harb'in teşkil edildiği; hem Halep valisi Reşid'in Dâhiliye Nezaretine acil olarak çektiği, 16 Haziran 1909 tarihli, bir telgraftan hem de Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine yazmış olduğu, 1 Temmuz 1909 tarihli, yazıdan anlaşılmaktadır. Halep valisi

³¹ BOA, BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 3545-265853.

³² BOA, DH. MKT. 2815-70.

³³ BOA, DH. MKT. 2815-73.

³⁴ BOA, DH. MKT, 2831-89; *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Ermeni Olayları*, c. I, s. 149-150 ve 444-445. Belgede kızın ismi Lehosya şeklinde geçse de doğrusu Lusya (لوسيا) olmalıdır (BOA, I. AS, 93-30).

³⁵ BOA, DH. MUI, 2/1-11.

³⁶ BOA, DH. MUI, 2/1-11.

Reşid çektiği telgrafında “Antakya’ya geldiği bir vakitte Antakya, İskenderun³⁷ ve Belen³⁸ kazalarında örfi idarenin ilan edildiğini ve İskenderun ve Belen’de Divan-ı Harp teşkil olunmadığını” belirtmektedir.³⁹

Kırıkhan’da meydana gelen hadiselerle yol açanları tespit etmek amacıyla kurulan heyetin azalarının kim olacağı da bazı sıkıntıya yol açtı. Bu durum yazışmalarda açıkça görülmektedir. Kırıkhan’dan “Tecirli-zâde Mehmet, Toklucu oğlu Mehmet Nuri, Reş Ağa’nın oğlu Şeyh, Hacı Veli oğlu Şihli, Ekizoğlu Mehmet Durdu, Hasan Ağa-zâde Musa, Bedir oğlu Hüseyin” adlı şahıslardan oluşturulan bir heyet, Belen merkezden, 26 Haziran 1909 tarihinde hem Dâhiliye Nezaretine, hem de Sadaret Makamına bir telgraf çekerek “Kırıkhan’da Müslim ve gayri Müslim arasında ortaya çıkan hadiselerle yol açanları tespit etmenin asayiş usullerinden olmakla beraber Hıristiyan ahaliden tahkik heyetinde Hıristiyan ahali namına şahıs bulundurulmasının; adaleti ihlal edeceğinden başka, bir davacıyı hem müddei ve hem de hâkim yapmak demek olacağından, ortalıkta dolaşan haberlere göre Selah oğlu Evadis Efendi’nin heyette yer alacağı duyulduğundan, bu şahsın heyette yer almaması” hususlarını arz ederek çekincelerini belirttiler.

Bu telgraf üzerine Dâhiliye Nezareti, 28 Haziran 1909 tarihinde Halep vilayetine bir telgraf çekerek, hem Kırıkhan’dan oluşturulan heyetin telgrafının bir nüshası, hem de bu hadisenin Halep valiliği tarafından tahkik edilerek adaletin yerine getirilmesi hususunda gerekenin yapılmasını istedi.⁴⁰

Adana Ermeni Hadisesi’nden sonra oluşturulan Divan-ı Harb’lerin vermiş oldukları kararlar ile işlemlerin İstanbul’da geciktirilmesi üzerine *Adana ve Antakya Divan-ı Harbleri*, Harbiye Nezaretine durumu belirten telgraf çektiler. Adana Kuvâ-yı Mürettebe Kumandanı Miralay Mehmed Ali Bey’den Harbiye Nezaretine çekilen, 2 Eylül 1909 tarihli, telgrafta şu hususlar kayıtlıdır:

“Antakya Divan-ı Harb-i Örfisi’ndenmüttekaddim hükümlü mazbataların henüz tasdik olunmaması memleketçe pek ziyade sû-i te’sirâta mahal vermekte ve Divan-ı Harb-i Örfi’nin şerefini ihlâl etmekte olmasına nazaran mezkûr hükümlerin tasdik etdirilerekemr u icrası ve keyfiyet adem-i itimaddanmünba’is ise diğer bir hey’etinirsâl buyurulması ve cevabına intizâredilmekde olduğu Antakya Divan-ı Harb-i Örfi Hey’eti’ndenmevrûd 19 Ağustos sene [1]325 (1 Eylül 1909) tarihli şifreli telgrafnâme ile iş’ârolunmuşdur. Fi’l-hakika beş Divan-ı Harb’den şimdiye kadar pek çok mazâbit takdim kılınmış olduğu hâlde icraâta emir verilmemesi nazar-ı itinadan dür tutulmayacak bir noktadır ve bu icraât keyfiyeti mezkûr Divan-ı Harb’den iki-üç defadır tekrar ediliyor. Bu yolda ahkâmı infaz olunmayan mehâkimden hiçbir fâide hâsil olamayacağı âşikârdır. Ya Divan-ı Harblerin lağvı veyahud ahkâmının icrası şıklarından birisinin ihtiyarı zarurîdir, mütâlaasındayım. Fermân”.

Bu telgraf üzerine Harbiye Nazırı Salih Hulusi, bir üst yazıyla, 6 Eylül 1909 tarihinde Sadaret’e bir yazı sundu. Yazısında ise “hükümlü mazbatalarının tasdik edilmediği, bu durumun Divan-ı Harblerin şerefine hâlel getirdiği vs.” konuları dile getirdi. Sadaret, Salih Hulusi’nin yazısına cevaben “lazım gelen muamelenin yapılması” hususunu belirtmektedir.⁴¹

Antakya Divan-ı Örfisi Antakya, Keseb, Kırıkhan ve İskenderun’da zuhur eden Ermeni olaylarında suçluları tespit edip gereken cezayı verdiğini ve görevini tamamladığını belirterek, kendi görev mahallerine dönmek istediklerini içeren bir telgrafi, 7 Eylül 1909 tarihinde Adana Kuvâ-yı Mürettebe Kumandanı Miralay Mehmed Ali Bey’e şifre ile bildirdi. Mehmed Ali Bey, 9 Eylül 1909 tarihinde, Harbiye Nezaretine bir telgraf çekerek şu hususları aktarmaktadır: “Antakya ve Keseb ile Kırıkhan ve İskenderun İğtişâsâtı’naaidtahkikât ve muhakemâtitmâm olunarak evvelce takdim kılınanlardan mâadâ bugün dahi on bir kıt’a mazbata-i hükmiye postaya tevdi’anbi’t-takdim eldeki de’âvîyehitâm verilmiş ve ol bâbdaki evrak-ı tahkikiye ve nutkiye bir sandık derûnunda memhûren hükûmet-i mahalliyyeye teslim ve tevdi’ kılınmış ve Hey’et-i Tahkikiye ile beraber Divan-ı HarbHey’eti’ninba’demâ Antakya’da ifâ edecek bir vazifeleri kalmamakla bu iki hey’etin burada ikameti muvâfık olamayacağından mahallerimize hareket emrine intizâredilmekde olduğu diye Antakya Divan-ı Harb-i Örfi Riyâseti’nin fi 25 Ağustos sene [1]325 tarihli şifreli telgrafnâmesi ile bildirilmiş olmakla ifâ-yı muktezâsmüste’zendir.”

Harbiye Nazırı Salih Hulusi, bu telgraf üzerine 10 Eylül 1909 tarihinde Sadaret’e bir yazı sunarak durumu arz etti.⁴²

Mahkemenin gördüğü ve sonuçlandırdığı davalar arasında daha önce bahsi geçen Ermeni kızı Lusya’nın davası da vardı. Lusya’nın babası öldürülmüş, kendisi ırzına geçildikten sonra Darend’e

³⁷ Adana Ermeni Olaylarının İskenderun ve çevresindeki yansımaları için bkn. Naim Ürkmez, *Tanzimat’tan I. Dünya Savaşı’na İskenderun*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, s. 399-406. 1909 yılı öncesinde Ermenilerin Amerika’ya göçü ve geri dönüşü için bkn. Ürkmez, “Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı”, *TurkishStudies- International PeriodicalForTheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic*, Volume 8/5 Spring 2013, p. 901-917.

³⁸ Belenlilerden olaylara karışanlardan bazılarının cezaları için bkn. BA, İ. AS, 91-1327/N.31’den aktaran Ürkmez, *İskenderun*, s. 403.

³⁹ BOA, DH. MUİ, 2/1-7; BA, DH. MKT, 2873-16; Ürkmez, *İskenderun*, s. 403.

⁴⁰ BOA, DH. MKT, 2859-28.

⁴¹ BOA, BEO, 3632-272333.

⁴² BOA, BEO, 3634-272518; *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Ermeni Olayları*, c. II, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2010, s. 99-100.

kaçırılmış, Müslümanlaştırılmış ve davalılarından İmam oğlu Mustafa, Lusya ile evlenmişti. Lusya, Belen'e getirilmiş mahkemenin yaptığı tahkikat neticesinde; Yenice Köylü İmam oğlu Mustafa, Deli Çorap oğlu Mehmed Ali, İbiş oğlu Hasan, Tavşan oğlu Ömer, Göksen oğlu Ömer ve Abdullatif bin Hasan isimli şahıslar, Lusya'nın başına gelenlerden dolayı suçlu görülmüş ve cezaya çarptırılmışlardır. Antakya Divan-ı Harb-i Örfisi, reisi kaymakam Hasan Tahsin Başkanlığında ve altı üye ile oluşturulmuştu. Adı geçen sanıklar bu kurul tarafından yargılanmıştı. Sanıklar, Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 206. maddesinin diğer fıkraya delaletiyle, kanununun 198. maddesine göre cezalandırıldılar. Sanıklara 7 yıl ile 15 yıl arasında 'kürek cezası'⁴³ verildi (26 Ağustos 1909).

Sanıklara verilen ceza aşağıda tabloda gösterildiği şekildedir:

Tablo 1: Irza Geçme Cezası Alanlar

Sıra No	Sanığın Adı	Memleketi	Suç	Cezası
1	İmamoğlu Mustafa	Yenice Köyü/ Darendede	Cebren fi'l-i şeni'-i zina ve izâle-i bîkr	15 sene kürek.
2	İbiş oğlu Hasan	Yenice Köyü/ Darendede	Cebren fi'l-i şeni'-i zina ve izâle-i bîkr	7 sene kürek.
3	Tavşan oğlu Ömer	Yenice Köyü/ Darendede	Cebren fi'l-i şeni'-i zina ve izâle-i bîkr	7 sene kürek.
4	Göksen oğlu Ömer	Yenice Köyü/ Darendede	Cebren fi'l-i şeni'-i zina ve izâle-i bîkr	7 sene kürek.
5	Abdullatif bin Hasan	Yenice Köyü/ Darendede	Cebren fi'l-i şeni'-i zina ve izâle-i bîkr	7 sene kürek.

Harbiye Nazırı Salih Hulusi, Sadaret'e göndermiş olduğu 29 Eylül 1909 tarihli yazısında bu duruma değinerek ilgili şahısların gerekli cezalara çarptırıldığı belirtti. Sadaret makamı, Kırıkhan Hadisesinden dolayı verilen cezaları 10 Ekim 1909 tarihinde padişaha arz etti. Padişah, bu cezaları 11 Ekim 1909 tarihinde onayladı.⁴⁴

Kırıkhan Hadisesinde sadece Yenice Köylüleri yargılanmadılar. Nüfus katli, haneleri yakma ve mal yağmalama suçlarından, başka kişiler de Antakya Divan-ı Harb-i Örfisinde yargılanarak çeşitli cezalara çarptırıldılar. Sanıklar, Askeri Ceza Kanunnamesinin 173. maddesinin ikinci fıkrasına göre cezalandırıldılar. Bu sanıklara 1-7 yıl arasında değişen küreğe konulma cezası verilmiştir. Cezalandırılan şahıslar ve cezaları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Kırıkhan Ermeni Olaylarına Karışanlar

Sıra No	Sanığın Adı	Cezası
1	Şeyh Ömer Ağa ibn Mehmet	7 yıl kürek
2	Mehmet Ali	7 yıl kürek
3	Acem oğlu Mehmet	7 yıl kürek
4	Muhtar Himmət oğlu MahliAğa	7 yıl kürek
5	İkiz oğlu Durdu Mehmet Ağa ibn Molla Murtaza	7 yıl kürek
6	Kara Emin	7 yıl kürek
7	İbrahim bin Mehmet Alice	5 yıl kürek
8	Kılboz oğlu Eyyüp	5 yıl kürek
9	Kuloğlu Kör Muhyeddin bin Veli	5 yıl kürek
10	Şeyh Ali bin Ömer	5 yıl kürek
11	Ömer Ağa'nın çiftçisi Ahmet bin Halil	5 yıl kürek
12	Şeyh Mehmet Ağa ibn Hacı Veli	5 yıl kürek
13	Bediroğlu Deli Hüseyin bin Yusuf	5 yıl kürek
14	Acem oğlu Kör Bostan bin Mehmet	5 yıl kürek
15	Mustafa Çavuş ibn Kara Mehmet Hayta'nın oğlu Musa	5 yıl kürek
16	Bağcı Hüseyin	5 yıl kürek
17	Kör Musa oğlu Kel Mıstık	3 yıl kürek
18	Elbistanlı Molla Mehmet	3 yıl kürek
19	Elbistanlı Molla Hüseyin	3 yıl kürek
20	Seydo'nun oğlu Mecid bin Gemerek (كمرک)	3 yıl kürek
21	Hacı Cıbir oğlu Hacı Hemihrev (هميهرو)	3 yıl kürek
22	Arap Musa'nın oğlu Ali	3 yıl kürek

⁴³ Küreğe konulma cezası: Tanzimat'tan önce ve yelkencilik devrinde işledikleri ağır cürümden dolayı harp gemilerinde kürek çekmek üzere gemi hizmetine verilenler hakkında kullanılan bir tabirdir. Ayrıca 1857 tarihli ceza kanunnamesinin 19-21. maddelerinde yazılı olup, devletçe memleketin uygun yerlerinde yapılacak hapisanelerde ayaklarına demir vurularak meşakkatli hizmetlerde kullanılmak üzere infaz olunan ceza yerine kullanılan bir tabirdir (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, MEB Yay., İstanbul 2004, s. 342).

⁴⁴ BOA, İ. AS, 93-30; Kırıkhan Hadisesi dolayısıyla Antakya Divan-ı Harb-i Örfisi tarafından ceza verilen Darendede Yenice Köylü şahısların durumu ayrıca başka bir belgede de geçmektedir. Harbiye Nazırı Vekili imzasıyla 1 Kasım 1909 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne çekilen yazıda şahısların aldıkları cezalar belirtilmiştir. Bu yazıdan sonra Dâhiliye Nezareti, 4 Kasım 1909 tarihinde, Halep vilayetini durumdan haberdar etmiştir (BOA, DH. MÜİ, 31/1-10).

23	Hacı Hamit Ağa'nın oğlu Gülab	3 yıl kürek
24	Çolak oğlu Mehmet	3 yıl kürek
25	Bektaş Ağa bin Fakıhoğlu	3 yıl kürek
26	Küçük Bostan bin Hüseyin	3 yıl kürek
27	Şeyh Süleyman bin Şeyh Mahmut	3 yıl kürek
28	Çolak oğlu Dede	3 yıl kürek
29	Şeyh Hasan	3 yıl kürek
30	Alicik oğlu Mıstık	3 yıl kürek
31	Kılınç Ali oğlu Köse Mehmet Ağa bin Mustafa	3 yıl kürek
32	Çirkin oğlu Besnili Mehmet	2 yıl kürek
33	Hasan Ağa'nın oğlu Musa	2 yıl kürek
34	Dükkancı İbrahim bin Mehmet	2 yıl kürek
35	Belenli Dokuz oğlu Hüseyin bin Ali	2 yıl kürek
36	Delibekir Köyünden Rahmi oğlu Yunus bin Hasan	2 yıl kürek
37	Antakyalı Halil oğlu Tüccar Ahmet bin Mehmet	2 yıl kürek
38	Halil oğlu Tüccar Abdo bin Mehmet	2 yıl kürek
39	Tüccar Fazıl bin Mehmet	2 yıl kürek
40	Muhacir Ahmet bin Hasan	2 yıl kürek
41	Küçük oğlu Mahmut Ağa'nın mahdumu Halil Efendi	1 yıl kürek
42	Ahras Ahmet bin Mustafa	1 yıl kürek
43	Çolak Fakih oğlu Mehmet bin Kasım	1 yıl kürek

Bu sanıkların isimlerini ve aldıkları cezaları, Harbiye Nazırı Vekili 1 Kasım 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bildirirken, Dâhiliye Nezareti de bu durumundan, 4 Kasım 1909 tarihinde, bir yazı ile Halep vilayetini haberdar etti.⁴⁵

Kırıkhan olaylarında dikkat çeken suçlama ve yargılamalardan bir diğeri de Reyhanlı aşireti lideri Mursaloğlu Mustafa Şevki Paşa⁴⁶ ile İskenderun ve Belen müftülüğü yapmış olan Osman Nuri Efendi hakkındadır. Ayrıca Antakya nüfus memuru Kâmil ve mahkeme azasından Raif Ağa ile jandarma yüzbaşısı Süleyman Efendi de Kırıkhan'daki hadiseler sebebiyle suçlanmışlardır. Mustafa Şevki Paşa ve Osman Nuri Efendi, Antakya Divan-ı Harb-i Örfisi'nde yargılandıktan sonra beraat ettiler. Bunun üzerine 8 Ekim 1909 tarihinde Belen merkez Muhlis Ali Mahallesi ahalisinden Alevzâde Yusuf Hulusi ile Bakras Mahallesi imamı Mustafa ve aynı mahalle ahalisinden Boz Ahmetzâde Mehmet gibi isimlerin de bulunduğu toplam altmış sekiz kişi, Halep Vilayetine, Hareket Ordusu Kumandanlığına ve Sadaret'e bir dilekçe vermişlerdir. Bu dilekçede imza atan şahısların sonuçtan memnun olmadıkları anlaşılmaktadır. Müftü efendinin Belen'e dönmesini kabullenemediklerini belirterek Müftü Osman Nuri Efendi'nin başka bir yere gönderilmesini istemişlerdir. Sadaret makamı bu dilekçeyi Dâhiliye Nezaretine ve Halep valiliğine havale etti (4 Kasım 1909).⁴⁷

Bu konu basına da yansımıştır. Halep'te yayınlanan Hirenik Gazetesi'nin 29 Ekim 1909 tarihli nüshası bu konuyu işlemiştir. 'Muhbir-İmzalı' olarak yayınlanan, 'Halep'ten Mektup' şeklinde başlayan bir mektupta şunlar yazılmıştır:

"Halep 5 Teşrinievvel- Antakya Divan-ı Harb'in 'Beylan' müftüsünün ve 'Amuk' Mustafa Paşa'nın beraatine hüküm vermesi Kırıkhan ve Beylanetrafındaki köyler ahalisini ümitsiz bir hale sevk etmiştir. Mahkûm Hüseyin'in kardeşi olan Nüfus Memuru Kâmil Ağa hakkında Dâhiliye Nazırının nazar-ı dikkatini celp eyleriz. Ve canı 'Bereket Sami'nin' kardeşi mahkeme azasından 'Raif Ağa' hakkında Adliye Nazırının nazar-ı dikkatini celp ederiz. Antakya Polis Yüzbaşısı hakkında dahi Divan-ı Harb'in nazar-ı dikkatini celp eyleriz. Bu adamlar evvelce istibdat taraftarı oldukları gibi bugün de açıktan açığa istibdat taraftarıdır."

Dâhiliye Nezareti, Hirenik Gazetesinde çıkan bu yazı üzerine 31 Ekim 1909 tarihinde Halep vilayetine bir telgraf çekerek "Beylan müftüsüyle 'Amuk' Mustafa Paşa'nın Antakya Divan-ı Harb-i Örfisince beraatlerine karar verilmesi beyne'l-ahali su-i tesir hâsıl eylediği ve Antakya Nüfus Memuru Kâmil ve Mahkeme Azasından Raif Ağalar ile jandarma yüzbaşısının istibdat taraftarı buldukları Hirenik Gazetesi'nde münderic bulunmakla serian tahkikat-ı lazime icrasıyla neticesinin inbası" hususunu belirtti. Bu yazı ile Sadaret'in Belen ahalisinin yazmış olduğu arzuhali Dâhiliye Nezareti ve Halep valiliğine sevkinden sonra gerekli incelemeler yapılarak tekrar bir sorgulama hadisesi gerçekleşti. Hem Müslim hem de gayri Müslim ahaliden şahıslar sorguya çekilerek suçlanan şahıslar ile ilgili incelemeler yapılarak gerekli mercilere durum bildirildi.

Belen Ermeni Ruhani Reisi, 10 Kasım 1909 tarihinde Halep valiliğine bir arzuhal sunarak "Osman

⁴⁵ BOA, DH. MÜİ, 31/1-21.

⁴⁶ Reyhanlı Aşiretinin hanedan ailesine mensup ve Hatay'ın ilk ve tek Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in babası olan Mustafa Şevki Paşa, 1840 yılında Reyhanlı'da doğmuştur. Hayatı konusunda geniş bilgi için bkn. Aydın Efe, *Antakya ve Çevresi Türkmen Aşiretleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, s. 171-189; Aydın Efe, "Mursaloğlu Mustafa Şevki Paşa (1840-1914)", *HistoryStudies*, Volume 5/2, 2013, s. 155-169.

⁴⁷ BOA, DH. MÜİ, 28/2-12.

Nuri Efendi ile Kara Mursalzâde Mustafa Paşa'nın Antakya Divan-ı Harb-i Örfisince ne yolda tahliyelerine gidildiği tarafımızca mübhem kalmıştır" şeklinde bir ifadeyle bulunarak bu şahısların serbest bırakılmalarının sakıncalı olduğunu belirtti.

Antakya kaymakamı İbrahim Bey, Dâhiliye Nezaretinin 5 Kasım 1909 tarihli arızasına, 22 Kasım 1909 tarihinde, bir cevap yazarak bunu Halep valiliğine bildirdi. İbrahim Bey, cevabi yazısında "Belen müftüsüyle Mustafa Paşa'nın hadise-i zaileden dolayı Divan-ı Harb-i Örfice beraatlerine karar verilmesinin zikr olunan divanca cereyan eden muhakeme neticesinde gerekli delillerin elde edilememesinden dolayı olduğunu, kaza hükûmetince buna dair resmi bir bilgi olmadığını" belirtmektedir. Ayrıca Antakya nüfus memuru Kâmil ve mahkeme azasından Raif Ağalar ile jandarma yüzbaşı Süleyman Bey'in istibdat taraftarı oldukları hakkındaki neşriyat hükmünce anılan şahısların hükûmete karşı öyle istibdat taraftarlığını yapacak bir kuvvete haiz olmadığını da vurgulamaktadır.⁴⁸

Osman Nuri Efendi, hakkında var olan bu iddialar karşısında 28 Kasım 1909 tarihinde Halep valiliğine bir arzuhal sunmuştur. Nuri Efendi, "vuku bulan Kırıkhan ve Belen hadisesinde bazı fesatçılar ve garazkârlar tarafından aleyhinde bir takım iddialarda bulunulduğunu, bir müddet vilayet merkezinde bir müddet de Antakya Divan-ı Harbinde yargılanıp beraat ettiğini" belirtir. Ayrıca hilaf-ı şer'i-şerif ve kanun-ı münif şeylere cür'et edenlerden olmadığı gibi *men katelenefsenbiğayr-i nefsin ev fesâdinfi'l-ardifekeennemâkatele'n-nâsecemîa ve men ehyâhâfekeennemâehya'n-nâsecemîa*⁴⁹ ayet-i celilesinin mazmun-i şerifini saye-i devletlerinde bilenlerden biri olduğunu da vurgulamaktadır.⁵⁰

2 Aralık 1909 tarihinde Mustafa Şevki Paşa ile Osman Nuri Efendi haklarında tutulan zabıt kayıtlarına yansıyan bilgilere gelince: Mustafa Şevki Paşa için Osmanlı tebaasından dört Ermeni şahıs ifade verdi. Mustafa Şevki Paşa'nın Bayezid Bestami Ziyaretgâhında 50-60 kişiyi katlettiğine dair sualler sorularak cevaplar alındı.

Osman Nuri Efendi için ise bir Ermeni ve üç Müslüman şahıs ifade verdi. Ayrıca Müftü Osman Nuri Efendi için birkaç kişinin daha ifade verdiği görülmektedir. İdare Meclisi azasından Hüseyin Efendi'ye Belen kaymakamı Mustafa Şevket vasıtasıyla 5 Aralık 1909 tarihinde "Geçen ki iğtişâş esnasında müftü-i sabık Osman Nuri Efendi çarşı derununda Ermenilere hitaben, 'aşkıma rakı için Binbaşı Esat Bey gelsin kurtarsın kurtuluş yolu yoktur' dediğini sizin de iştmiş olduğunuz haber verilmekte olduğundan bu babdakima'lûmât ve meşhûdâtınızınzeyleniş'ârı siyakında tezkire terkîm kılındı." şeklinde bir yazı gönderilerek ifade vermesi istenildi. Hüseyin Efendi bu yazıya, 6 Aralık 1909 tarihinde, cevap vererek müftü efendinin bu sözü söylediğini beyan eyledi. Bu konuyla ilgili olarak Mustafa Şevki Paşa'ya da bu husus soruldu. Mustafa Şevki Paşa da müftünün bu sözleri söylediğini, 13 Aralık 1909 tarihinde, Belen kaymakamlığına bildirdi.⁵¹

Belen kaymakamı Mustafa Şevket, 20 Aralık 1909 tarihinde Halep valiliğine bir yazı yazarak Osman Nuri Efendi ve Mustafa Şevki Paşa ile ilgili olarak bilgi verdi. Belen kaymakamı yazısında "Osman Nuri Efendi'nin Ermeniler konusunda yukarıdaki sözü söylediğinin sabit olduğu, lakin Mustafa Paşa hakkında isnat edilen suçlamaların bir iddia olduğunu" belirtti. Halep valiliği, Belen kaymakamı Mustafa Şevket Bey'in bu yazısı üzerine 30 Aralık 1909 tarihinde Dâhiliye Nezaretini bilgilendirdi. Bu bilgilendirme yazısında "müftü efendinin olaylara müdahale etmesinden dolayı başka bir mahalle nakli" hususunu arz ederek bu konuda emir istedi.⁵²

Olaylar Sonrasında Yapılan Yardımlar

Adana Ermeni Hadisesinden dolayı çevrede haneleri harap olan ahaliye yardım olmak üzere Maliye Hazinesinden yüz yirmi bin lira yardım yapılması Meclis-i Vükela'da görüşülüp onaylandı. 10 Ekim 1909 tarihinde, alınan kararın uygulanması için Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerinin bilgilendirilmesi gerektiği de belirtildi. Paranın, Adana ve Halep vilayetlerine gönderildiği, kış gelmeden evvel hanelerin tamirat ve inşaatın yapılması da hususu da Meclis-i Vükela kararında bahsedildi.⁵³ Bu hadiseler sebebiyle Adana vilayetine daha evvel 30 bin lira yardım yapılması kararlaştırılmıştı. Mebusan Meclisi'nde yapılan görüşmeler neticesinde ise yukarıda bahsi geçen 120 bin liranın ise 100 bin lirasının Adana, 20 bin lirasının ise Halep vilayetine gönderilmesi kabul edilmiştir.⁵⁴

Kırıkhan Hadisesi'nden dolayı zarara uğrayan muhtaçların ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda

⁴⁸BOA, DH. MUİ, 28/2-12.

⁴⁹ Maide Suresi'nin 5/32. ayeti olup meâli; "Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarma karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtarırsa) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır." (Kur'an-ı Kerim ve Meâli, Haz. Süleyman Feyzullah, Duha Bilişim Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 112; Aydın Efe, "Mursaloğlu Mustafa Şevki Paşa", s. 166).

⁵⁰ Aydın Efe, *Antakya ve Çevresi Türkmenleri*, s. 186; Aydın Efe, "Mursaloğlu Mustafa Şevki Paşa", s. 166.

⁵¹ BOA, DH. MUİ, 28/2-12.

⁵²BOA, DH. MUİ, 28/2-12.

⁵³ BOA, MV (Meclis-i Vükela Mazbataları), 132-69.

⁵⁴NejlaGünay, "1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları", *Gazi Akademik Bakış*, c. 2, S.4, Yaz 2009, s. 116; Seda Bayındır Uluskan, "Adana Olayları Sırasında", s. 249.

birtakım girişimlerde bulunuldu. Kırıkhan'da zarar gören Ermenilerden üç yüzü aşkın ahalinin Belen'e naklolunduğu görülmektedir. Belen'e naklolunan kişilerden 52'si İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ne başvurarak "yanan dükkân ve akarâtın inşasına henüz başlanmadığı, ticaretle meşgul olanlara yeteri kadar sermaye verilmediğini" ifade ettiler. Bu başvuru üzerine Patrikhane, 26 Şubat 1910 tarihinde, Dâhiliye Nezaretine arzuhal sunarak durumu izah etti. Bu arzuhalde "hükümetçe tahsis olunan ellişer metalik ianenin Kânunuevvel başından itibaren kesildiği, esna-yüğütişta yağma edilen malların ancak cüz'i bir kısmının bulunarak iade edildiği vs." hususlar da belirtildi. Patrikhanenin bu arzuhali üzerine Dâhiliye Nezareti, Halep vilayetine yazarak bu durumun araştırılması ve gereğinin yapılması, hususunu istemektedir (3 Mart 1910).⁵⁵

Kırıkhan'da meydana gelen olaylardan Ermeniler kadar Müslümanlar da zarar gördüler. Kırıkhan Hadisesinde zarar gören Müslümanlardan İbrahim adında bir kişi, 8 Mart 1910 tarihinde, Meclis-i MebusanRiyâsetine bir telgraf çekerek "yanan dükkânlarıyla zararlarının karşılanmasına" yönelik bir istekte bulundu. Bu telgraf, Dâhiliye Nezaretine havale edildi. Dâhiliye Nezareti, 5 Nisan 1910 tarihinde, Halep vilayetine durumu bildirerek İbrahim'in dilekçesindeki hususlar konusunda gereğinin yapılmasını istedi.⁵⁶ Meclis-i Vükela, evleri yanan ve zarar gören ahaliye hükümet tarafından yardım edilmesi ve tapuları kaybolan Ermenilere verilecek tapu senetlerinden bir kereye mahsus olmak üzere pul ve harç ücreti alınmamasını isteyen bir kararı almıştı. Halep vilayetinde ise evi yananlara iki sene için tapu ücreti alınmaması kararı uygulandı.⁵⁷ Ayrıca Meclis-i Mebusan'da alınan kararlardan biri de tüccarların borçlarının ertelenmesi meselesidir. Halep vilayeti dâhilindeki olayların tüccarın durumuna etki etmediği gerekçesiyle borç ertelenmesi kabul edilmemiştir. Bununla birlikte Adanalı tüccarların borçlarının ertelenmesi uygun görülmüştür.⁵⁸

Kırıkhan'da meydana gelen olaylar esnasında her iki taraftan, Müslümanlardan ve Ermenilerden, 93 nüfus hayatını kaybetti.⁵⁹

Adana Ermeni Olayları'nın çevreye yayılmasından sonra Halep vilayeti dâhilinde bulunan mahallerde de birtakım olaylar görülmektedir. Bu olaylarda hem Müslümanlardan hem de Ermenilerden bir kısım nüfusun telef olduğu devrin gazetelerine yansdı. Olaylardan sonra Halep vilayetinden merkeze yazılan yazılarda etraflıca malumat bulunmaktadır. Halep vilayeti dâhilinde meydana gelen olaylarda telef miktarı ve yaralananlar konusunda o dönemin gazeteleri olan Tasvir-i Efkâr ve Tanîn'de de bilgiler mevcuttur.⁶⁰

Sonuç

Kilikya Ermeni Krallığı'nın yeniden inşası tahayyülü Çukurova bölgesindeki Ermeni olaylarının temel hareket noktalarından biri olarak görülür. İkinci Meşrutiyet'in ilanıya ortaya çıkan özgürlük ortamının sağladığı imkânlar arasında silahlanma da vardır. Silahlanma gerginlikleri mukateleye dönüştüren çatışmanın alt yapısını hazırlamıştır. Milliyetçilik rüzgârının açtığı kapıdan eli kalem tutan Ermeniler, isyan bayrağını Ermeni halkının üzerine açmışlardır. Edebiyatın muhayyileyi zorlayan kurgusallığı destan, şiir ve hikâye gibi halka ulaşmanın kolay yollarını araçsallaştırmıştır. Elbette bölgesel gibi duran çatışmalar, gerçekte bölgesel değil, daha büyük bir hazırlığın tamamlayıcısı ve daha sonra ortaya çıkacak hadiselerin habercisi olmuştur.

Önlenemeyecek gibi hızla ilerleyen olaylar askeri mahkemelerdeki yargılamayla son bulmuştur. Belgelerin ortaya koyduğuna göre bu yargılamalarda idarecilerin beklentisi sorumluların Müslüman, gayri Müslim ayrımı yapılmaksızın bulunması şeklinde olmuştur. Sorumlular yasaların öngördüğü gibi cezalandırılmıştır. Mahkemenin yargılaması ve kararlarından kaynaklanışikâyetler olmuş, bunlar da dikkate alınmıştır. Elbette olaylar oradaki yerleşik unsurları taraf olmaya itmiştir. Tarafgirlik ise olayları olduğu kadar yargı kararlarını da taraf olduğu unsurun duygusal gerginliğiyle yorumlamaya müsait sübjektif bir zemin hazırlamıştır. Cezalandırılanlara bakıldığında olayların müsebbibi tamamıyla Müslümanlar gibi görülebilir ve iki taraflı çatışmayı içeren hadiselerde neden sadece Müslümanlar yargılanıp ceza aldı gibi bir soruyu akla getirebilir. Bu durum, çalışmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz gibi Osmanlı devlet adamının, sorumluyu ararken adil bir yargılama peşinde olduğunun göstergelerindedir. Olaylara karışan Ermenilerin birçoğunun yaşanan çatışmalarda öldüğü düşünülebilir. Bu durum tek başına ölenlerin bütününlusya'nın ailesi meselesinde olduğu gibi bir masumiyetle

⁵⁵ BOA, DH. MUI, 69/2-9.

⁵⁶ BOA, DH. MUI, 81-5; aynı belgeden aktaran Muhammet Erat, "1909 Adana Ermeni Olaylarının Antakya ve Havalisine Etkisi", IV. *Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu (18-19 Ekim 1996) Bildirileri*, Zirem Basımevi, Antakya 1997, s. 13.

⁵⁷ Nejla Günay, "Yapılan Yardım Çalışmaları", s. 119-120.

⁵⁸ *Takvim-i Vekayi*, 29 Mayıs 1325; Günay, "Yapılan Yardım Çalışmaları", s. 116.

⁵⁹ *Tasvir-i Efkâr*, No: 8, 7 Haziran 1909; *Tanîn*, No: 271, 4 Haziran 1909; ayrıca bkn. ilgili gazetelerden aktaran Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)*, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 2005, s. 95; Ahmet Erdoğan, *Adana Ermeni Olayları Günlüğü*, s. 80.

⁶⁰ *Tasvir-i Efkâr*, No: 8, 7 Haziran 1909; *Tanîn*, No: 271, 4 Haziran 1909.

yorumlanmamalıdır. Bu çalışmanın sınırlarının Osmanlı Devleti'nin olaylar karşısında bir adalet arayışıyla hareket ettiğine dikkat çekmek üzere kurgulandığı baştan belirtilmişti. Bundan dolayı makalemiz belirli hedeflere ulaşmayı gözetmiştir. Daha geniş materyali içeren yeni araştırmaların, az sayıdaki çalışmayı içeren literatüre katkıda bulunacağı aşikârdır. Sorgulama defterleri, ifadeler olaylarla ilgili diğer verilerin bir arada ele alındığı çalışmalar, manzarayı herkes için daha anlaşılır kılabilir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

BOA, İ. AS. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Askeri), 93-30.

BOA, DH. MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemi), 2805-9; 2815-70; 2815-73; 2831-89; 2859-28; 2873-16; 2862/24.

BOA, MV (Meclis-i Vükela Mazbataları), 132-69.

BOA, DH. MÜİ. (Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi), 31/1-10; 69/2-9; 81-5; 28/2-12; 31/1-21; 2/1-11; 2/1-3; 2/1-7.

BOA, BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası), 3545-265853; 3554-266482; 3632-272333; 3634-272518.

2. Gazeteler

Takvim-i Vekayi, 3 Mayıs 1325; *Takvim-i Vekayi*, 29 Mayıs 1325.

Tasvir-i Efkâr, No: 8, 7 Haziran 1909; No: 15, 14 Haziran 1909.

Tanîn, No: 271, 4 Haziran 1909.

3. Kaynak ve Telif Eserler

KODAMAN, Bayram-ÜNAL, Mehmet Ali (1996). *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, Ankara: TTK Yayınları.

ARIKOĞLU, Damar (1961). *Hatıralarım*, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.

ARTUÇ, Nevzat (2008). *Cemal Paşa*, Ankara: TTK Yayınları.

ARTUÇ, Nevzat (2011). "1909 Adana Olayları Sonrasında Cemal Paşa'nın Tutumu ve Yaraları Sarma Çabaları", *1909 Adana Olayları/Makaleler*, Ankara: TTK Yayınları, s. 267-281.

AVAGYAN, Arsen - MİNASSIAN, Gaidz F (2013). *Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev. Ludmilla Denisenko-Mutlucan Şahan, İstanbul: Aras Yayınları.

BAYINDIR, Seda (1997). *Adana Ermeni İsyanı (1909)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

BAYINDIR ULUSKAN, Seda (2011) "Adana Olayları Sırasında Alınan Asayiş Tedbirleri ve Olayın Meclisteki Yankıları", *1909 Adana Olayları/Makaleler*, Ankara: TTK Yayınları, s. 235-250.

Cemal Paşa (2012). *Hatırat (1913-1922)*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

ÇAVDAR, Tevfik (1995). *Talât Paşa*, Ankara: TTK Basımevi.

ÇİÇEK, Kemal (2011). "Adana Olayları Hakkında Bildiklerimiz Bilmediklerimiz", *1909 Adana Olayları/Makaleler*, Ankara: TTK Yayınları.

DANIŞMEND, İsmail Hami (2011). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

DEVELLIOĞLU, Ferit (1993). *Osmanlıca Türkçe Lûgat*, İstanbul: Aydın Kitabevi.

EFE, Aydın (2011). *Antakya ve Çevresi Türkmen Aşiretleri: Küçük Alioğulları ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EFE, Aydın (2013). "Mursalıoğlu Mustafa Şevki Paşa (1840-1914)", *History Studies*, Volume 5/2, s. 155-169.

ERAT, Muhammet (1997). "1909 Adana Ermeni Olaylarının Antakya ve Havalisine Etkisi", *IV. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu (18-19 Ekim 1996) Bildirileri*, Antakya: Zirem Basımevi, s. 1-25.

GÜLLÜ, Ramazan Erhan (2013). *Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GÜNAY, Nejla (2008). "1909 Adana Olaylarının Maraş'taki Yansımaları ve Maraş Divanı Harbi Örfisinin Yargulamaları", *Ermeni Araştırmaları*, S. 29, s. 87-118.

GÜNAY, Nejla (2009). *1909 Maraş'ta Ermeni Olayları*, Kahramanmaraş: Ukde Yayınları.

GÜNAY, Nejla (2009). "1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları", *Gazi Akademik Bakış*, c. 2, S.4, s. 113-123.

GÜNAY, Nejla, (2011). "1909 Olaylarının Adana Çevresindeki Yansımaları ve Yargulamalar", *1909 Adana Olayları / Makaleler*, Ankara: TTK Yayınları, s. 283-321.

GÜRÜN, Kâmuran (1983). *Ermeni Dosyası*, Ankara: TTK Yayınları.

HALAÇOĞLU, Yusuf (2013). *Ermeni Tehciri*, İstanbul: Babali Kültür Yayıncılığı.

İRTEM, Süleyman Kâni (2004). *Ermeni Meselesinin İcyüzü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.

KARABET, Çalyan (1325). *Adana Vak'ası ve Mesulleri*, Dersaadet.

KARACAKAYA, Recep (2005). *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Kur'an-ı Kerim ve Meâli (2009). Haz. Süleyman Feyzullah, İstanbul: Duha Bilişim Yayıncılık.

MehmedAsaf (2002). *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıların*, Yayına Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: TTK Yayınları.

NUR, Rıza (1992). *Lozan Hatıraları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1909-1916)(2009).c. III, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları (1909-1916)(2009). c. IV, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Ermeni Olayları, (2010). c. I, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Ermeni Olayları(2010). c. II, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

PAKALIN, Mehmet Zeki (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, İstanbul: MEB Yayınları.

SAKARYA, İhsan (1984). *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara: ATASE Yayınları.

SARINAY, Yusuf - KARACAKAYA, Recep (2012). *1909 Adana Ermeni Olayları*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

SERTÇELİK, Seyit (2015). *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, c. 1, Ankara: SRT Yayınları.

SONYEL, Salâhi R. (1996). "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", *Belleten*, c. LI, S. 201, Ankara: TTK Yayınları, s.1241-1289.

SONYEL, Salâhi R. (2014). *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)*, Ankara: TTK Yayınları.

Şemsettin Sami (1317). *Kamus-i Türkî*, Dersaadet: İkdâm Matbaası.

KABACALI, Alpay (2011). *Talât Paşa'nın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TOROS, Taha (1996). *Ali Münif Bey'in Hâtraları*, İstanbul: İsis Yayıncılık Ltd.

URAS, Esat (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları.

ÜRKMEZ, Naim (2012). *Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na İskenderun*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÜRKMEZ, Naim (2013). "Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı", *TurkishStudies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5, p. 901-917.

Ekler

Adana Ermeni Olaylarının Halep vilayetindeki etkilerini göstermesi açısından, Halep vilayetinden yazılan bir cevabi yazının Tasvir-i Efkâr'daki metni şöyledir:

"Halep vilâyeti dâhilindeki vukûât Maraş, Antakya, Keseb ve Kırıkhan ile pek cüz'i olarak İskenderun karyesine münhasırdır. Mülhakat ile icra idilen muhâberât ve tahkikat neticesinden anlaşıldığına göre Maraş'danefs-i kasaba ile iki köyde 43 ve Andırın nahiyesi dâhilinde 25 ve Antakya'da 172 ve Keseb'de 113 ve Kırıkhan'da 93 ve İskenderun'da 8 ki cem'an 454 nüfûs telef olmuştur. 6797 nüfûsmuhtac-ı muâvenetolub her birine yevmî 60 para hesabıyla akçe ve zahire virilmekde ve meskenlerinin ta'mîrineçalışılmaktadır. Eşya-yımenhûbeicün dahi taraf tarafme'mürlarta'yın ve i'zâmidilerik ve mülhakata tebligât ve ta'kîbât-ı müessire ve ciddiye icra olunarak şimdiye kadar birçok hayvan ve eşya istirdâd idilmiş ve hâlâ idilmekdebulunmuştur. Mahallerine gönderilen hey'et-i tahkikiyema'rifetiyle icra itdirilentahtkikatdavak'ada ön ayak olanlar da b'l-fiil katl-i nüfûsacür'etdikleri tahakkuk iden 200 kadar eşhâstutdınılubabsitdirildığından evrak-ı tahkikiye ile beraber teşkil olunacak Dîvân-ı Harb'etevdî'leri mukarrerdir. Bâb-ı 'Âlî'ye ve patrikhaneye ve mahal-i saireyeHaleb'den, Maraş'dan ve hiç münâsebeti yok iken Yozgad'dan ve daha başka cihetlerden hilâf-ı hakikat birçok iş'ârât ve mürâcaât vuku'ıagrâzamüsteniddir.

Geçen gün Maraş'dan Londra'ya yazılmış olan telgraf ile güya Antakya, Kırıkhan, Süveydiye, Beylân ve İskenderun'da 1500'ü mütecâvizmaktûlolub ekserinin haneleri ihrâk ve yağma idildiği ve 12.000'den ziyâdeeytâm ve erâmil aç ve hasta olduğu ve hükûmetin kısm-ı a'zamınaî'ânevirmemekdebulduğubeyânıyla'âne gönderilmesi ve tehdid ile İslâm olan kadın ve kızların murahasalıklara teslim itdirilmesi mealinde Halebmurahasalığından patrikhaneye ve Pozantiyon Gazetesine yazılan telgraf dahi bu kabilden olarak sarf-ı hilâf-ı hakikatdır. Ve Ermeni Patrikhanesinin ifade itdiğimevâdın hiç biri bu vilâyetdevâkî değildir. Gerçi Beylan kazasında dört Ermeni kadını ihtidâ itmiş ise de bunların meclis-i idâreyecelbleri ve ihtidâ sevk-i vicdâniyle olmak lâzım geleceğinin ve kimseden ve hiçbir şeyden korkmayarak ihtidâ itmek ve itmemeğe muhtar olduklarının kendilerine tebliği Beylânkaimmakamlığına yazılmış ve alınan cevabda kendilerine olunan tefhîmât üzerine ikisinin sarf-ı nazarla diğer ikisinin ihtidâda ısrar itdikleriis'ârolunmuştur. Mezbûrelerin be-tekarrar celb ve isticvâbları orada bulunan hey'et-i tahkikiyeye yazılarak alınan cevabda bunların hiçbir tehdid ve tahvîfe*müstenid olmayarak ihtidâdamusırr*oldukları bildirilmiş ise de yine celb ve isticvâb ile ihtidâda ısrar itdikleri halde bir zabıt-nâme tanzim olunarak ve hey'et-i tahkikiyeyeterfik idilmiş olan Ermeni Milletinden Avadis Efendî'ye dahi tahtîm*itdirilerekirsâli cevaben yazılmıştır.

Vak'adamedhalleri anlaşılan mütecâsirlerin der-dest ve menhûbâtınıstirdâd ve erbâb-ı ihtiyacın i'âşe ve te'minidildikleri hükûmetin icrâât ve fiiliyât-ı vâkıasıyla maddeten sâbitdir. Binaen-aleyh nerelerde kimler tehdid ile ihtidâitdirilmiş ve bu hal hangi me'mûra ihtar idilmesinde ağmaz ya müsamaha itmişdir, ne gibi emvâl-i menhûbe ne vakit hangi me'mûra haber virilmiş de cevab-ı red alınmış, nerede hangi me'mûr eşya-yımenhûbe aşırılmasına muâvenetylemişdir. Vukûâtın başlıca müsebbibleri iddia olunduğu gibi me'mûrîn ve menfezin ise madem ki isimleri ma'lûmdur kimlerdir ve aleyhlerinde mevcud olması lazım gelen delâil ve emârât nedir ve ba'de't-tevkîf tahliye edildikleri beyân olunanlar kimlerdir. Ve şimdiye kadar muhtâcinevirilen yevmiye kayden ve resmen ve bizzat muhtâcînini'tirâfı ve âmmeninşehâdetiylesâbit iken nerede hangi muhtâcîne nakden ve aynen muâvenetde bulunulmamış ve iğtişâşdan müteessir olanlardan kimlerden virgü (vergi) tahsil olunmuştur ve Maraş ahalisinin Zeytun üzerine harekete hazırlandıkları ne gibi delâil ve emârât ile anlaşılmuş ve hangi Ermeni tevkîf edilmiş ve nerede Ermeni yolcularınınmürûrmatas'îbât*gösterilmiştir. Buraların patrikhaneye izahı lazımdır".⁶¹

* Korkutma.

* İsrar eden, direnen.

* Mühürleme.

* Güçleştirmeler, zorlaştırmalar.

⁶¹Tasvir-i Efkâr, No: 8, 7 Haziran 1909. Yine bkn. Tanîn, No: 271, 4 Haziran 1909; Bu yazının sadeleştirilmiş metni için bkn. İlgili gazetelerden aktaran Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, s. 95-97.